

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОРΟΣЛИХ В УМОВАХ ВІЙНИ

Булах Ірина Сергіївна,

доктор психологічних наук, професор,

декан факультету психології

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

ORCID ID: 0000-0003-0887-7395

Резвих Євгенія Ігорівна,

аспірантка кафедри теоретичної та консультативної психології

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

ORCID ID: 0000-0001-5316-0516

У статті презентовано результати теоретичного дослідження психологічних джерел з проблеми цінностей професійної діяльності дорослих. Розкрито теоретичні положення цінностей і ціннісних орієнтацій дорослих як детермінантів їх професійної діяльності у працях зарубіжних і вітчизняних психологів. Визначено, що цінності визначають вибір і здійснення дорослою особистістю професійної діяльності, регулюють поведінку в соціальному та професійному середовищах, впливають на результативність виконання професійних завдань. Доведено, що процес формування цінностей відбувається в різних умовах соціалізації людини та має динамічний характер. Підкреслено, що наявність сформованих професійних ціннісних орієнтацій є важливою умовою як для професійного самовизначення людини, так і для її особистісного та кар'єрного зростання. Емпірично вивчені термінальні та інструментальні цінності дорослих у довоєнний період і в умовах війни. Визначено, що в опитуваних дорослого віку ієрархія цінностей у довоєнний період і під час війни має відмінності. У довоєнний період серед термінальних цінностей у досліджуваних домінували: активне діяльне життя, життєва мудрість, здоров'я, цікава робота, матеріально забезпечене життя та любов. В умовах воєнних дій: здоров'я, розваги, продуктивне життя, творчість, активне діяльне життя та впевненість у собі. Важливими інструментальними цінностями у довоєнний період для дорослих були такі: незалежність, відповідальність, раціоналізм, ефективність у справах, життєрадісність та освіченість. Під час війни стали наступні цінності: непримиренність до недоліків у собі та інших, сміливість у відстоюванні своєї думки та поглядів, життєрадісність, освіченість і чуйність. Констатовано, що ціннісний компонент професійної діяльності трансформується в кризових умовах життя дорослої людини.

Ключові слова: професійна діяльність, ціннісний компонент професійної діяльності, цінності, професійні цінності, особистість дорослого віку.

Bulakh Iryna, Rezvykh Ievgeniia. Transformation of a valuable component of professional activities of adults in the conditions of war

The article presents the results of a theoretical study of psychological sources on the problem of values of professional activity of adults. The theoretical provisions of values and value orientations of adults as determinants of their professional activity in the works of foreign and domestic psychologists are revealed. It is determined that values determine the choice and implementation of professional activities by an adult personality, regulate behavior in social and professional environments, and affect the effectiveness of professional tasks. It is proved that the process of values formation takes place in different conditions of human socialization and is dynamic. It is emphasized that the presence of formed professional value orientations is an important condition for both professional self-determination and personal and career growth. The terminal and instrumental values of adults in the pre-war period and in wartime are empirically studied. It has been determined that the hierarchy of values in the pre-war period and during the war has differences among the adult respondents. In the pre-war period, the terminal values of the respondents were dominated by: active life, life wisdom, health, interesting work, materially secure life, and love. During the war: health, entertainment, productive life, creativity, active life, and self-confidence. Important instrumental values in the prewar period for adults were independence, responsibility, rationalism, efficiency in business, cheerfulness, and education. During the war, the following values emerged: intransigence to shortcomings in oneself and others, courage in defending one's opinions and views, cheerfulness, education, and sensitivity. It is stated that the value component of professional activity is transformed in the crisis conditions of an adult's life.

Key words: professional activity, valuable component of professional activity, values, professional values, adult personality.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство переживає надскладні часи. Глобальна пандемія, карантинні обмеження, а наразі й повномасштабна війна, стали причиною для руйнувань існуючих норм суспільства та змін умов життя населення, що суттєво вплинуло на трансформацію ціннісних орієнтацій людей. Зміни відбулися як в масштабах країни, так і в житті кожного

українця. Війна актуалізувала зміни у системі цінностей дорослої особистості. Все, що їй було важливо до війни (матеріальне благополуччя, здоров'я, кар'єра тощо), кардинально трансформувалось до вітального «вижити» та «безпека». Професійна діяльність та, особливо, питання професійного зростання відійшли на другий план, але не втратили своєї значущості.

Теоретичний аналіз проблеми цінностей професійної діяльності дорослих дав змогу констатувати її складність і комплексність. Професійні цінності відображають особливості професії людини, задовольняють потребу в консолідації її ресурсів для вирішення професійних завдань, виступають певним смисловим конструктом свідомості дорослої людини, що визначає зміст та орієнтири її професійного зростання. Вивченню сутності понять «цінність», «професійні цінності» в аспекті спеціальної підготовки приділяли увагу О. Шолох, Ю. Потуй, Н. Антонова, К. Куренкова; класифікації цінностей, зокрема, професійних Т. Антоненко, В. Гриньова; процесу формування професійних цінностей майбутніх спеціалістів – О. Гриньова, Т. Титаренко С. Сатановська, Н. Старинська та ін. Як виявилось, проблема вивчення професійних цінностей особистості дорослого віку має тривалу історію, проте на сьогодні у психологічній науці немає єдиного розуміння зазначеного феномена. У зв'язку з цим особливої значущості набуває питання вивчення ціннісного компонента професійної діяльності дорослих і його трансформації в умовах війни.

Мета статті полягає у вивченні особливостей конструювання ціннісного компонента професійної діяльності особистості дорослого віку та його трансформації в умовах війни.

Завдання дослідження: 1) здійснити теоретичний аналіз вивчення цінностей та ціннісних орієнтацій професійної діяльності дорослих; 2) провести емпіричне дослідження розвитку ціннісного компонента професійної діяльності особистості дорослого віку; 3) зробити порівняльний аналіз отриманих результатів у довоєнний період та в умовах війни.

Методи дослідження. У процесі теоретичного вивчення наукових джерел з проблеми дослідження цінностей професійної діяльності дорослих було використано цілий ряд методів, серед яких теоретичні й емпіричні. Теоретичними виступили: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація. Ці методи надали можливість виокремити методологічні засади досліджуваного психологічного явища та систематизувати й обґрунтувати вихідні положення його вивчення. У ході емпіричного дослідження було використано метод спостереження, бесіди та проведено тестування з використанням методики «Ціннісні орієнтації» (авт. М. Рокич). Для виводу кількісних даних результатів обстеження у графічну форму була використана програма Excel for Windows (версія Office 365).

Дослідження проводилося на базі компаній ТОВ Трансгазлогістик, ТОВ Захід Газ Енерджі, ТОВ Захід Газ Збут, ТОВ Південьгаззбут, ТОВ Східні Газові мережі та ТОВ Газтек Схід. Вибірку становили 203 досліджуваних – керівники вищої та середньої ланки управління та спеціалісти віком від 23 до 56 років.

Виклад основного матеріалу. Безперечним є той факт, що однією з провідних сфер особистісного розвитку людини є її професійна діяльність. Саме вона спрямовує соціальну активність дорослої людини і їй присвячена значна частина її життєдіяльності. Для біль-

шості людей професійна діяльність надає можливість реалізувати внутрішні ресурси, задовольнити індивідуальну гаму потреб, розкрити власні здібності, утвердити себе як особистість, досягти певного соціального статусу й самореалізуватися у кар'єрному зростанні.

Як визначила Н. Іванова, професійна діяльність – полімотивована активність людини, яка орієнтована на досягнення її професійних цілей під впливом зовнішніх умов діяльності та психологічних чинників [5].

У психологічному розумінні діяльність – це процес активного ставлення суб'єкта до дійсності, спрямований на досягнення свідомо поставлених цілей і пов'язаний зі створенням значущих цінностей та засвоєнням соціального досвіду. Під ставленням слід розуміти синтез всіх взаємодій людини зі світом, включаючи раціоналістичні, емоційні, міжособистісні й ціннісне ставлення особистості продуктивного типу, тобто таке, яке призводить до ефективного результату.

За науковою позицією М. Варія, психологічна структура професійної діяльності, включає мікроструктуру та макроструктуру. «Мікроструктура діяльності: мотив – ціль – спосіб, засіб – результат. У макроструктурі діяльності можна виокремити чотири основні блоки: спонукально-ціннісний (мотив, цілі); прогностично-проектний (прогнозування, вибір, планування); виконавсько-реалізувальний (способи, засоби, результат); оцінно-порівняльний (аналіз, виявлення неузгодженості в результатах і процесі їхнього досягнення)» [2]. Отже, мотиваційно-ціннісний блок у структурі професійної діяльності особистості, за М. Варієм, актуалізує визначення цілей і мотивів діяльності, спонукає та регулює дії та поведінку дорослої особистості у професійній діяльності. Таким чином, можемо зробити висновок, що структура професійної діяльності людини інтегрує в собі низку взаємообумовлювальних і взаємозалежних компонентів. Її необхідно розглядати як багаторівневу систему, яка має не тільки зовнішні, але й складні різноманітні внутрішні психічні компоненти, які визначають розвиток особистості в професійній діяльності. Ціннісний компонент у структурі професійної діяльності дорослих займає провідну роль. Наявність сформованих професійних цінностей є найважливішою умовою як для професійного самовизначення людини, так і для її особистісного та кар'єрного зростання.

Значна кількість досліджень зарубіжних вчених присвячена вивченню цінностей і ціннісних орієнтацій. Спробу абсолютизувати роль цінностей у структурі особистості здійснив німецький вчений Е. Шпрангер. Він визначив цінності як основу людської природи. На думку науковця, ціннісна орієнтація особистості – продукт загальної ціннісної орієнтації людства. Це суто духовне начало, що визначає в особистості розуміння світу та є частиною загального людського духу [3]. Дещо відмінною була думка у А. Маслоу, який вказав на те, що цінності є внутрішнім утворенням людської природи; вони біологічно та генетично закладені настільки ж, наскільки й обумовлені культурно [6]. В. Франкл пов'язував цінності особистості з поняттям сенсу життя, визначивши їх як універсалії сенсу,

що узагальнюють досвід людства. Вчений виділив три класи цінностей: цінності творчості (зокрема, серед них є професійна діяльність); цінності переживання (любов, співчуття); цінності ставлення (свідомо відпрацьована та незмінна позиція людини в критичних життєвих обставинах) [12].

Вагомий внесок у дослідження професійних цінностей здійснили М. Рокич і Ш. Шварц. На думку М. Рокича, цінності виступають психологічними детермінантами, які регулюють соціальну поведінку і діяльність людей, та є трансситуаційними, точніше, не закріпленими за ситуацією [14]. Ш. Шварц розглядав ціннісну систему особистості як мотиваційний конструкт, що безпосередньо піддається впливу середовища, культури та менталітету певного суспільства. Категорія цінності в концепції Ш. Шварца лаконічно може бути презентована таким чином: 1) цінність є переконанням, нерозривно пов'язаним з емоційною сферою особистості; 2) цінності спрямовують діяльність людини на досягнення бажаних цілей; 3) цінності є трансцендентними, точніше, такими, що здатні виходити за межі певного культурного простору; 4) цінності виступають еталонами, що визначають особливості поведінки особистості, її оцінки та пояснення вчинків, подій; 5) цінності ієрархізовані відповідно з їхньою значущістю для особистості. Упорядкований набір цінностей людини являє собою систему її ціннісних пріоритетів у життєвому просторі [15].

Узагальнюючи вищезазначені наукові позиції зарубіжних вчених, можна констатувати, що цінність – стійке переконання людини щодо значущості предмета, явища або способу дії на основі існування актуальної потреби вищого або нижчого рівнів. Ціннісні орієнтації утворюються на основі системи цінностей особистості і є формою їх включення у механізм людської діяльності та поведінки.

Вітчизняна дослідниця Т. Титаренко, у своїх наукових працях, зробила акцент на тому, що для сучасної дорослої людини надзвичайно важливим є ефективний спосіб самоздійснення, зокрема – професійний [10]. У свою чергу, Н. Старинська зазначила, що професійний розвиток особистості, незалежно від фаху, починається з моменту прийняття та включення її в процес засвоєння професії, точніше, включення людини в систему вимог і цінностей обраної професії. Професійне становлення, як довела вчена, пов'язане з формуванням ціннісно-сислової сфери особистості та смисловим регулюванням її життєдіяльності [9]. У своїх наукових дослідженнях З. Савчук презентувала тісний взаємозв'язок і взаємозалежність «особистісних» та «професійних» якостей професіонала, які актуалізуються в системі його цінностей [7].

Л. Сатановська визначила професійні цінності як комплексне багаторівневе утворення певної системи координат – відповідних регулятивів процесу професійної діяльності людини [8]. На думку Ю. Пугай, професійні цінності визначають природу, а також регламентують і спрямовують професійну діяльність людини. Стають базисом вибору й оволодіння професією [6].

Таким чином, професійні цінності є стратегічними цілями, які спонукають людей до виконання спільних цілей. А це для майбутнього фахівця є надважливими орієнтирами в процесі набуття та опанування професії.

Т. Антоненко вважала, що цінності професійної діяльності структурують ціннісне ставлення особистості до розвитку в себе певних якостей, особливо професіоналізму і компетентності [1]. Водночас системи професійних цінностей представників різних галузей науки, техніки та виробництва можуть певним чином відрізнятися, що пояснюється специфічністю кожної існуючої професії, відмінними базовими вимогами до них. Тому можна констатувати, що діяльність, професійна діяльність і конкретний вид діяльності співвідносяться як загальне, особливе та специфічне [11].

Професійні цінності утворюють особистісне ядро фахівця у вигляді когнітивних уявлень і переконань про себе як суб'єкта професійної діяльності. Вони визначають його поведінку в соціальному та професійному середовищах, впливають на результативність виконання професійних завдань. Ціннісне ставлення до професійної діяльності є важливим показником, що спрямовує діяльність людини, впливає на її рішення та спонукає до певних дій.

Формування цінностей відбувається в процесі соціалізації людини та має динамічний характер. Розширення життєвого досвіду та здобуття знань впливає на трансформацію цінностей людини. Кожній особистості властива певна система цінностей. Професійні цінності, безумовно, посідають провідне місце в системі цінностей дорослої особистості. Їх формування, як довела О. Гріньова, стає важливою умовою не тільки професійного самовизначення, але й становлення особистості дорослого віку в цілому [4]. Наявність в особистості професійних цінностей, на думку дослідниці, забезпечує відповідальне ставлення до справи, підштовхує її до пошуку, творчості, вдосконалення і, певною мірою, компенсує недостатньо розвинуті вміння та навички; водночас відсутність професійних цінностей може призвести людину до професійного краху, втрати майстерності.

Натепер, в умовах воєнних дій в нашій країні, існуюча система цінностей людини зазнає значного впливу та трансформації. Тому, узагальнивши результати досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених, вважаємо за необхідне поставити акцент на ціннісному компоненті у структурі професійної діяльності дорослої особистості та його трансформації в умовах війни.

Для дослідження ціннісного компонента була використана методика «Ціннісні орієнтації» (авт. М. Рокича). В основу методики покладена концепція про систему ціннісних орієнтацій, що визначає змістовий бік спрямованості особистості та складає основу її ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до самої себе. На підставі отриманих результатів вибудовується ієрархія цінностей дорослої людини та їх угруповання на змістові блоки: термінальні (цінності – цілі) та інструментальні (цінності – засоби). Перші визначають особистісні переконання людини, сенс індивідуального існування, а другі способи дій (чесність, раціоналізм).

Розподіл одержаних кількісних результатів у процесі дослідження учасників експерименту в довоєнний період та під час війни презентовано на Рис. 1. (Термінальні цінності у довоєнний період) та на Рис. 2. (Термінальні цінності під час війни).

Отримані результати розподілені нами на три групи: цінності високого рівня, особливо значущі (з 1 по 6 ранг); цінності середнього рівня (з 7 по 12 ранг) та цінності низького рівня, малозначущі (з 13 по 18 ранг) (рис. 1).

Проаналізуємо *цінності високого рівня*, особливо значущі, оскільки саме вони найактивніше детермінують процес життєдіяльності людини. Найвищий ранг серед досліджуваних у довоєнний період отримала цінність «*активне діяльне життя*». Такі результати свідчать про важливість активності як особистісної здатності людини будувати власне життя. Для респондентів велике значення має їх самореалізація як у професійному, так і в особистісному життєтворенні. Наприклад Ольга Н. (36 р.) зазначила: «*Я зараз проживаю свій найкращий вік, хочу самореалізації по-максимуму, хочу відчувати та творити своє життя*». Вибір цінності «*життєва мудрість*» для досліджуваних певно пов'язаний з тим, що вона дає змогу сформулювати таке світосприйняття, яке дозволяє їм жити в гармонії з навколишнім світом і досягати поставлених цілей, реалізовувати себе як особистість і водночас бути необхідними у суспільстві та Батьківщині. Наприклад, Сергій Б. (46 р.) зазначив: «*Зараз я відчуваю неабияку відповідальність за те, який внесок я роблю для моєї країни та й для світу*». Цінність «*здоров'я*» є однією з головних складових життя, адже вона безпосередньо впливає на всі його сфери. Наступна термінальна цінність, яку відзначили респонденти – це «*цікава робота*». Для них велике значення має їх професійна діяльність і професійна самореалізація. Досліджувані прагнуть мати роботу, яка приносить не тільки матеріальну винагороду, а ще й задоволення. Вони хочуть бути успішними, мають бажання реалізовувати свої життєві цілі та плани у поєднанні з процесом власної професійної

самореалізації. Наприклад, Олександр Д. (39 р.) зазначив: «*Для мене важливо мати цікаву роботу, на якій є нетипові завдання, що вимагають творчого підходу до їх вирішення*». Цінність «*матеріально-забезпечене життя*» можна оцінити як певний прояв відповідальності, оскільки всі досліджувані знаходяться у віковому діапазоні дорослого віку. Для них матеріальне забезпечення є необхідною умовою для повноцінного життя. Завершує групу термінальних цінностей високого рівня цінність – «*любов*». Для дорослих любов – це емоція, яка наповнює барвами життя. Вони відмітили, що любов має великий вплив на настрій, думки, почуття та взаємодію з іншими людьми. У професійній діяльності любов виявляється у прихильності до своєї справи, до її процесу та результату. Наприклад, Катерина М. (23 р.) прокоментувала: «*Майже всі історії успіху нині відомих людей – це історії безмежної любові до своєї професійної діяльності*» (рис. 2).

Аналізуючи результати дослідження *термінальних цінностей дорослих високого рівня значущості в умовах війни*, можна зазначити, що воєнні дії не суттєво вплинули на такі цінності, як «*здоров'я*» й «*активне діяльне життя*». Усі респонденти визначили цінність «*здоров'я*» як одну з найважливіших цінностей у своєму житті. Війна лише посилила турботу людини про своє здоров'я. Наприклад, Денис К. (48 р.) відзначив наступне: «*Зараз саме той час, коли важливо подумати не лише про фізичне здоров'я, а ще й про психічне*». Цінність «*активне діяльне життя*» також залишається однією зі значущих цінностей для дорослих, хоча вона отримала менший ранг порівняно з довоєнними періодом. Людям важливо, навіть в умовах війни, мати наповнене та повноцінне життя, мати життєві цілі та досягати їх. Неочікуваною стала трансформація цінностей «*розваги*» та «*творчість*» у період війни з незначущих до надзвичайно важливих. На нашу думку, це пов'язано з природною необхідністю «розрядки» психіки людини через постійний стрес і напругу. Так, Тетяна Д. (42 р.) зазначила: «*Я знайшла*

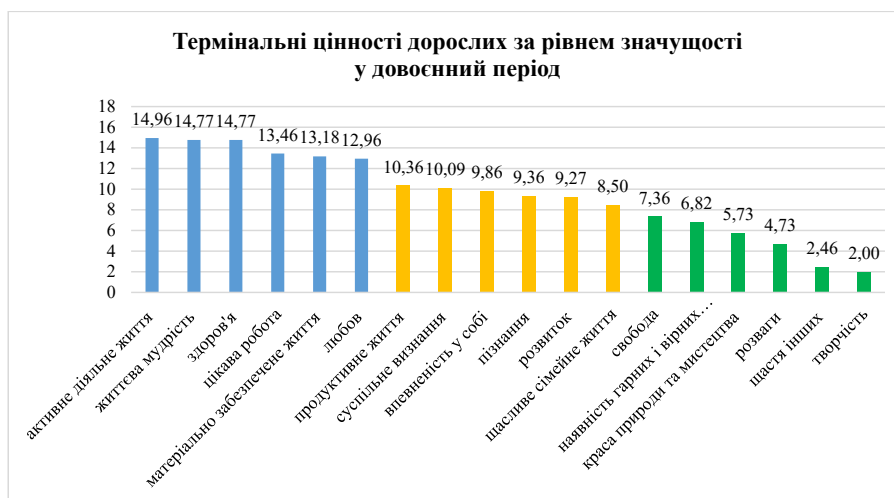


Рис. 1. Кількісні показники (%) розподілу термінальних цінностей дорослих у довоєнний період

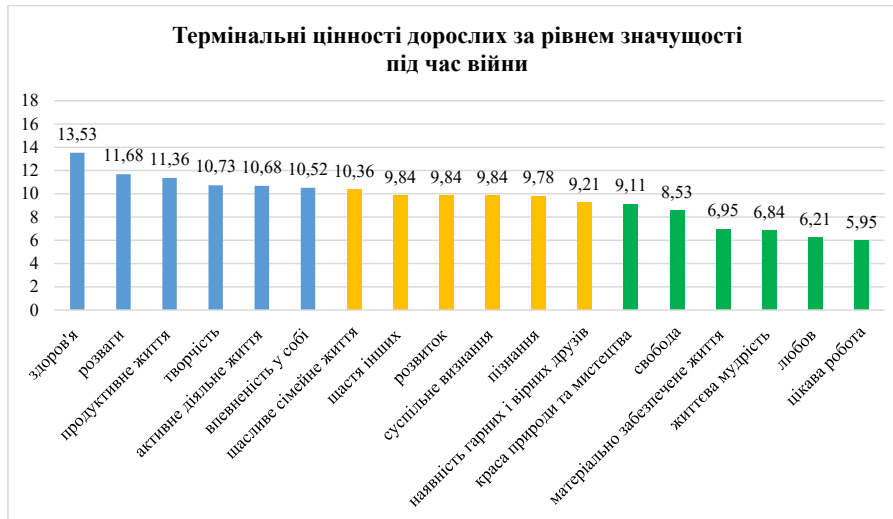


Рис. 2. Кількісні показники (%) розподілу термінальних цінностей дорослих під час війни

свій рецепт боротьби з тривожністю під час ракетних атак – вишивання». Наступний ранг належить цінності – «продуктивне життя». Для респондентів важливо ефективно організовувати власне життя в умовах обмежених ресурсів, постійних обстрілів і відключення електроенергії. Це вимагає від них більшої організованості та мобільності. Цінність «впевненість в собі» отримала вищий ранг, порівняно з результатами досліджень у довоєнний період. Для досліджуваних стало надважливо почувати себе впевненими в собі. Це почуття допомагає їм бути готовими до різних життєвих подій, адекватно оцінювати кризову ситуацію та шукати у критичних ситуаціях оптимальний варіант вирішення проблем як у особистому житті, так і в професійній діяльності. Наприклад, Володимир М. (53 р.) відмітив: «Впевненість дає мені сміливість, стійкість та насагу для вирішення різних життєвих ситуацій».

До групи термінальних цінностей середнього рівня значущості в довоєнний період увійшла цінність «продуктивне життя». Як відмітили респонденти, цінність «продуктивне життя» має схожість з цінністю «активне діяльне життя». Проте на відміну від активного діяльного життя, в якому домінує емоційна складова, продуктивне життя має якісну складову – ефективність. Для дорослих важлива ефективність у професійній діяльності та в особистому житті, тому організація часу, постановка завдань і досягнення цілей повинні бути відповідними до наявних ресурсів і можливостей. Так, Дмитро Н. (41 р.) висловив наступне: «Я вважаю, що продуктивність життя полягає у тому, як ми ефективно діємо з наявними ресурсами в певний проміжок часу». Для частини респондентів «суспільне визнання» є значущою цінністю. Їм важливо отримувати позитивну оцінку результатів своєї професійної діяльності від оточуючих. Це надихає та мотивує дорослих до ще більших досягнень. «Впевненість у собі» для опитуваних виявляється у здатності дорослої особистості самостійно ставити для себе значущу мету та позитивній оцінці власних можливостей

для її досягнення. Наприклад, Інна Ш. (33 р.) відзначила: «Впевненість у собі – це могутня внутрішня сила, яка необхідна для досягнення успіху в кар'єрі». «Пізнання та розвиток» взаємодоповнюючі цінності, які є значущими для респондентів. Дорослі прагнуть особистісного та професійного зростання. Крім того, постійне зростання обсягів інформації, діджиталізація в усіх сферах життя вимагає від них суттєвого поповнення знань і підвищення професійного рівня. Завершальною цінністю в середній групі є «щасливе сімейне життя». Це пов'язано з тим, що одна частина респондентів мають родини та налагоджений побут, а інші, стереотипне уявлення, що щасливого сімейного життя не існує.

На відміну від результатів дослідження середнього рівня цінностей у довоєнний час, цінність «щасливе сімейне життя» стала більш значущою в умовах воєнних дій. Це пов'язано з тим, що дорослі під час війни переживають складні ситуації: втрату близьких, розлуку з коханими, вимушений переїзд із рідних міст, втрату житла тощо. Зазначені ситуації актуалізують потреби в емоційному зв'язку та підтримці, які більшою мірою забезпечує родина. Значної трансформації зазнала цінність «щастя інших», вона з незначущою до війни стала значущою під час. Загальні труднощі дещо знизили егоїстичні риси людей, вони стали більш емпатійними, співчутливими, готовими допомагати та єднатись для загальної мети. Наприклад, Юля К. (27 р.) відмітила: «Ми повинні єднатись, допомагати нашим захисникам, працювати та підтримувати один одного». Такі цінності, як «розвиток», «суспільне визнання» та «пізнання» суттєво не змінились під час війни. Цінність «наявність хороших і вірних друзів» набула вищого рангу. Для людей стало важливим не тільки добре проводити час із друзями, а бути поруч із тими, хто зможе підтримати у скрутну хвилину, дасть пораду та буде поруч, коли це необхідно. Наприклад, Олена У. (40 р.) наголосила: «Для мене важливо мати друзів. Ми спілкуємось родинами, організовуємо спільний відпочинок, ми можемо пригласити за дітьми друзів, а вони за нашими». Варто, також,

зазначити, що такі цінності як «матеріально забезпечене життя», «цікава робота», «життєва мудрість» і «любов» перемістились до групи низького рівня значущості. Це свідчить про глобальну трансформацію цінностей у період війни. Матеріальні речі та професійна реалізація втрачають свою важливість для респондентів, так як саме життя та життя близьких має більшу цінність. Зниження цінності «життєва мудрість» можна пояснити тим, що людина отримала неочікуваний досвід, який не вписується в її попередні уявлення про життя та руйнує їх. Цінність «любов», також, втратила своє значення, оскільки в життєвий період, коли домінують втрати, горе, стреси та відчай, турбота про власне життя та безпеку є важливішими, ніж почуття.

Розподіл одержаних кількісних результатів інструментальних цінностей у процесі дослідження учасників експерименту наведений на Рис. 3. (Інструментальні цінності у довоєнний період) та на Рис. 4. (Інструментальні цінності під час війни).

Перше місце в групі *високого рівня значущості у довоєнний період* зайняла така інструментальна цінність як «незалежність». Для дорослих незалежність є необхідною умовою комфортного життя та професійної реалізації. Так, Костянтин К. (49 р.) зазначив: «На мою думку, незалежність – це можливість приймати самостійні рішення, а не робити за вказівками інших». Наступний ранг належить цінності «відповідальність». Доросла людина несе відповідальність за свої дії або за свою бездіяльність. Ця цінність є певною мірою показником зрілості особистості та невід’ємною частиною прогнозування свого майбутнього. Наприклад, Денис К. (47 р.) зазначив: «Я розумію, що від мене залежить, а що ні, тому дію згідно цього принципу». Третє місце серед досліджуваних зайняв «раціоналізм». Уміння логічно мислити та приймати раціональні рішення є надзвичайно важливим для дорослих. Наступною за

значущістю постала цінність «ефективність у справах». Вона є незамінною складовою для професійної реалізації дорослих, дозволяє також ефективно розподіляти час і продуктивно виконувати різноманітні завдання в професійній діяльності, що у подальшому сприяє досягненню майстерності. Наприклад Людмила І. (48 р.) зазначила: «Я ціную ефективність у роботі, вона дозволяє робити правильні речі правильно». «Життєрадісність» є однією з пріоритетних цінностей, яку обрали респонденти. Життєрадісні люди частіше досягають успіху в професійній діяльності, вони відкриті до всього нового та не бояться ризикувати. Останньою в групі значущих інструментальних цінностей є – «освіченість». Для дорослих бути освіченими означає бути компетентними, тобто мати знання, уміння та навички, які необхідні для ефективної професійної діяльності. А також уміти користуватися інформацією, мати широкий кругозір і бути обізнаним у різних актуальних для нашого часу темах.

Продовжуючи аналіз результатів дослідження, можна зазначити, що війна вплинула на цінності дорослих високого рівня значущості. Цінність «непримиренність до недоліків у собі й інших» з останнього місця у довоєнний період підіймається на перше місце під час війни. Маємо припущення, що в умовах постійної напруги, страху та невизначеності, спричинених війною, дорослим важко зберігати витримку та спокій. Вони відчують труднощі в міжособистісному спілкуванні, внаслідок високої тривожності, занепокоєння, нетерпимості до критики, що призводить до нездатності миритись як зі своїми, так із недоліками інших. Так само цінність «сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів» трансформувалася з середньої групи цінностей до значущих. Війна актуалізувала у респондентів сміливість висловлювати свої думки та почуття, незважаючи на можливі наслідки та супротив. Дозволимо

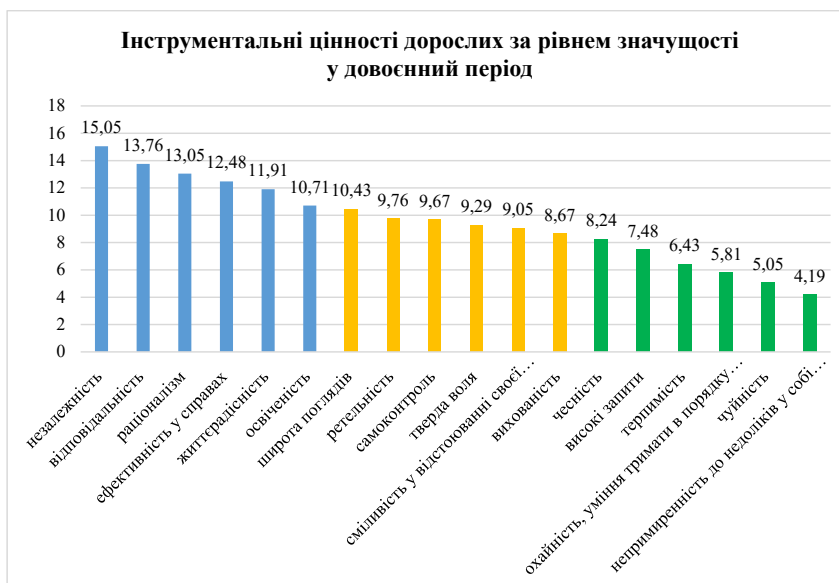


Рис. 3. Кількісні показники (%) розподілу інструментальних цінностей дорослих у довоєнний період

собі припустити, що люди стали більш відвертими та наполегливими, тому що зустріч із небезпекою для життя нівелює багато зовнішніх утилітарних факторів людської поведінки. Наприклад, Сергій Б. (43 р.) підкреслив: *«Бути сміливим – це не боятись змін, професійних викликів. Захищати свої власні переконання та думки»*. Наступна цінність, яка зазнала суттєвих змін – це *«чуйність»*. Вона перейшла з групи малозначущих цінностей до значущих. Люди відчувають горе за втрату близьких людей, домівки, вони бачать і відчувають горе інших людей, тому їхні почуття переповнені жалістю, співчуттям, доброзичливістю, ціннісним ставленням. Незначні зміни відбулись з цінностями *«ефективність у справах»*, *«життєрадісність»* та *«освіченість»*. За результатами дослідження вони отримали трохи вищі ранги та не втратили своєї значущості для респондентів. Для дорослих важливо бути ефективними, приймати обдумані рішення самостійно. Вони продовжують радіти життю, тому що розуміють його цінність і займаються самоосвітою (рис. 4).

Першою за результатами дослідження інструментальних цінностей середнього рівня значущості постала цінність *«широта поглядів»*. Її важливість для дорослих полягає в умінні адекватно сприймати чужу точку зору, приймати себе та оточуючих такими, якими вони є. Крім того широта поглядів є компетенцією, яка допомагає досліджуваним вирішувати складні робочі завдання та прогнозувати успішність своєї професійної діяльності. Наступний ранг зайняла цінність *«ретельність»*. Дорослі цінують старанність і сумлінність як у своїй роботі, так і в роботі своїх колег і підлеглих. Наприклад, Ірина О. (25 р.) відзначила: *«Для мене важливіша ретельність у роботі ніж швидкий результат, тому я прошу своїх бухгалтерів декілька разів перевіряти цифри у звітах»*. *«Самоконтроль»* для респондентів виявляється у здатності контролювати свою поведінку, думки й емоції, а *«тверда воля»*, у свою чергу,

пов'язана з умінням наполягти на своєму, не відступати перед труднощами, досягати своїх цілей. Далі за рангом була визначена цінність *«сміливість»*, як здатність відстоювати свої думки та погляди. Так, Євгенія Р. (33 р.) зауважила: *«Щоб досягти бажаного успіху на роботі необхідно мати сміливість братись за складні завдання та виявляти самоконтроль, щоб на шляху їх вирішення не відступити»*. Зрештою, наприкінці за рангом обрана інструментальна цінність у цій групі – *«вихованість»*. Досліджувані вважають, що основа поведінки вихованої людини – це чуйність, емпатія, розуміння інтересів інших людей, а особливо клієнтів, коли мова йде про професійну діяльність. Наприклад, Віталіна К. (37 р.) відмітила: *«Ввічливість – це запорука успішного клієнтського сервісу»*.

До середнього рівня значущості цінностей під час війни потрапила *«терпимість»*, або іншими словами толерантність. Це може означати, що люди стали більш поважливо ставитись до іншого світогляду, способу життя, поведінки та звичаїв. Так, Катерина О. (39 р.) зазначила: *«Я стала більш толерантною до людей, які дивно одягаються, поведуться»*. Наступною є цінність *«охайність, уміння тримати в порядку речі, порядок у справах»*, яка є досить необхідною для людей в умовах війни. На нашу думку, це пов'язано з тим, що війна актуалізувала абсесивно-компульсивні акцентуації в психіці дорослих внаслідок постійного стресу та життя в умовах невизначеності. Крім того, порядок і пунктуальність для досліджуваних – це особистісні якості та корисні навички, які дозволяють їм бути ефективними у професійній діяльності. Наприклад, Данііл С. (23 р.) відзначив: *«Порядок на столі – порядок в голові»*. Незначні зміни відбулись з цінностями *«широта поглядів»*, *«самоконтроль»* та *«тверда воля»*. За результатами дослідження вони залишились в групі цінностей середнього рівня. Наприклад, Анна Н. (31 р.) зазначила: *«Я не зважаю на недоліки інших, тому що*

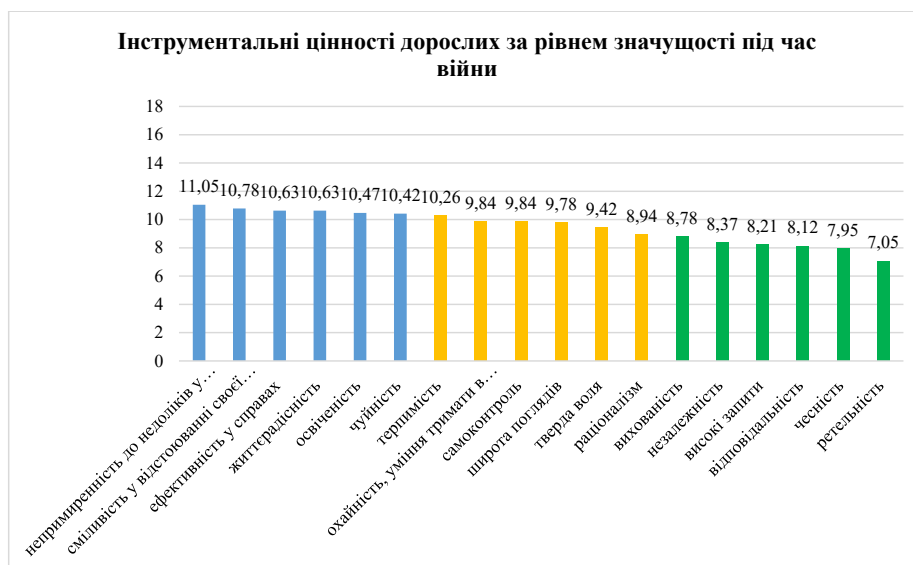


Рис. 4. Кількісні показники (%) розподілу інструментальних цінностей дорослих під час війни

я також не без них». Цінність, яка зазнала суттєвих змін – це «раціоналізм». Вона перейшла з групи значущих цінностей до майже малозначущих. Оскільки в умовах війни, важко щось спрогнозувати та мислити логічно. Сама війна, та її причини не є раціональними для сприйняття нормальної людини у ХХІ столітті.

Висновок. Отже, результати проведеного теоретичного дослідження показали, що проблема вивчення цінностей професійної діяльності дорослих у психології не має ще широкого обсягу вивчення.

Обґрунтовано, що цінності професійної діяльності – це орієнтири особистості на професійну діяльність та усвідомлення її значущості серед інших видів діяльності. Саме цінності визначають вибір і здійснення дорослою особистістю професійної діяльності. Доведено, що процес формування цінностей відбувається в різних умовах соціалізації людини та має динамічний характер. Кожній особистості властива певна система цінностей. Професійні цінності посідають провідне місце в системі цінностей особистості. Наявність сформованих професійних ціннісних орієнтацій є важливою умовою як для професійного самовизначення людини, так і для її особистісного та кар'єрного зростання. Встановлено, що ціннісний компонент професійної діяльності трансформується в кризових умовах життя дорослої людини.

За результатами проведеного емпіричного дослідження констатовано, що в опитуваних дорослого віку ієрархія цінностей у довоєнний період і під час війни має відмінності. Досліджувані у довоєнний період продемонстрували важливість таких термінальних цінностей, як активне діяльне життя, життєва мудрість, здоров'я, цікава робота, матеріально забезпечене життя

та любов. Серед інструментальних: незалежність, відповідальність, раціоналізм, ефективність у справах, життєрадісність та освіченість. У довоєнний період дорослі були орієнтовані на активне діяльне життя, в якому є місце цікавій роботі й життєвій мудрості та актуалізується також запит на здоров'я, любов і матеріально забезпечене життя. Поряд з цим у респондентів спостерігався акцент у контексті засобів досягнення поставлених цілей на цінностях – незалежності, раціональному мисленні, здатності нести відповідальність, освіченості, а також прагненні виявляти життєрадісність і бути ефективним у справах. У період війни відбулась трансформація термінальних і інструментальних цінностей. Респонденти відзначили значущими термінальними цінностями: здоров'я, розваги, продуктивне життя, творчість, активне діяльне життя та впевненість у собі. До значущих інструментальних досліджувані віднесли: непримиренність до недоліків у собі та інших, сміливість у відстоюванні своєї думки та поглядів, життєрадісність, освіченість і чуйність. Дорослі визначили здоров'я як першочергову цінність. Вони прагнуть мати продуктивне та активне діяльне життя, як до війни, але з розвагами та творчою реалізацією, а також мати впевненість у майбутньому. Серед цінностей-засобів досягнення поставлених цілей, респонденти під час війни, надали перевагу активній позиції у непримиренності до своїх і чужих недоліків, у відстоюванні своїх інтересів і життєрадісності. Разом з цим, дорослі виявляють чуйність і займаються своїм розвитком.

Перспективами подальших досліджень є вивчення когнітивно-рефлексивного компонента професійної діяльності особистості дорослого віку.

Література:

1. Антоненко Т.Л. Цінності і смисли як компоненти компетентності. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2009. № 6 (14).
2. Варій М.Й. Психологія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ, 2007. 288 с.
3. Горностай П.П., Титаренко Т.М. Психологія особистості: словник-довідник. Київ, 2002. 320 с.
4. Грінцова О.М. Психологія проєктування життєвого шляху: юнацький вік. Київ, 2018. 461 с.
5. Іванова Н.Г. Мотивація фахівця до професійної діяльності: поняття, зміст та функції. *Військово-спеціальні науки. Національна академія Служби Безпеки України*. 2016. № 1(34)
6. Потуй Ю.П. Професійні цінності: сутність і роль у формуванні особистості сучасного фахівця. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. № 33. С. 331-337.
7. Савчук З.Л. Психологічні особливості професійної ідентичності майбутнього психолога в аспекті його професіоналізації. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 5. С. 175-184.
8. Сатановська Л.А. Формування цінностей і ціннісних професійних орієнтацій у студентської молоді у вищих навчальних закладах. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка*. 2013. № 1(3). С. 53-65.
9. Старинська Н.В. Особливості самоактуалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. Київ: «Інтерсервіс», 2015. 178 с.
10. Титаренко Т.М. Соціально-психологічні чинники постановки особистістю життєвих завдань. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей*. Київ, 2009. № 23(26). С. 97-105.
11. Шолох О.А. Ціннісне ставлення особистості до майбутньої професії як психолого-педагогічна проблема. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2017. № 142. С. 225-230.
12. Frankl V. Man's search for meaning. London, 2013. P. 240.
13. Maslow A. Motivation and Personality. New Deli, 2023. P. 379.
14. Rokeach M. The Nature of Human Values. New York, 1973.
15. Schwartz S.H. Are there universal aspects in the content and structure of values? *Journal of Social Issues*. 1994. № 50. С. 19-45.

References:

1. Antonenko T.L. Tsinnosti i smysly yak komponenta kompetentnosti [Values and meanings as a component of competence]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*. 2009. № 6 (14).
2. Varii M.I. Psykholohiia: navch. posibnyk dlia stud. vyshch. navch. Zakladiv [Psychology: a study guide for students of higher educational institutions]. Kyiv, 2007. 288 s.
3. Hornostai P.P., Tytarenko T.M. Psykholohiia osobystosti: slovnyk-dovidnyk [Personality psychology: a reference dictionary]. Kyiv, 2002. 320 s.
4. Hrinova O.M. Psykholohiia proektuvannia zhyttievoho shliakhu: yunatskyi vik [The psychology of designing a life path: youth]. Kyiv, 2018. 461 s.
5. Ivanova N.H. Motyvatsiia fakhivtsia do profesiinoi diialnosti: poniattia, zmist ta funktsii [Motivation of a specialist for professional activity: concept, content and functions]. *Viiskovo-spetsialni nauky. Natsionalna akademiia Sluzhby Bezpeky Ukrainy*. 2016. № 1(34).
6. Potui Yu.P. Profesiini tsinnosti: sutnist i rol u formuvanni osobystosti suchasnoho fakhivtsia [Professional values: the essence and role in the formation of the personality of a modern specialist]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. 2013. № 33. S. 331-337.
7. Savchuk Z.L. Psykholohichni osoblyvosti profesiinoi identychnosti maibutnoho psykholoha v aspekti yoho profesionalizatsii [Psychological features of the professional identity of the future psychologist in the aspect of his professionalization]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*. 2016. № 5. S. 175-184.
8. Satanovska L.A. Formuvannia tsinnosti i tsinnisnykh profesiinykh oriientsatsii u studentskoi molodi u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Formation of values and valuable professional orientations among student youth in higher educational institutions]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. H. Shevchenka*. 2013. № 1(3). S. 53-65.
9. Starynska N.V. Osoblyvosti samoaktualizatsii maibutnykh psykholohiv u protsesi profesiinoi pidhotovky [Peculiarities of self-actualization of future psychologists in the process of professional training]. Kyiv: "Interservis", 2015. 178 s.
10. Tytarenko T.M. Sotsialno-psykholohichni chynnyky postanovky osobystistiu zhyttievykh zavdan [Socio-psychological factors of setting life tasks by an individual]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii: zb. statei*. Kyiv, 2009. № 23(26). S. 97-105.
11. Sholokh O.A. Tsinnisne stavlennia osobystosti do maibutnoi profesii yak psykholoho-pedahohichna problema [Valuable attitude of the individual to the future profession as a psychological and pedagogical problem]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky*. 2017. № 142. S. 225-230.
12. Frankl V. Man's search for meaning. London, 2013. P. 240.
13. Maslow A. Motivation and Personality. New Deli, 2023. P. 379.
14. Rokeach M. The Nature of Human Values. New York, 1973.
15. Schwartz S.H. Are there universal aspects in the content and structure of values? *Journal of Social Issues*. 1994. № 50. C. 19-45.